

OMÓWIENIA KSIĄŻEK I CZASOPISM

Iwona Niewiadomska*

OSOBOWOŚCIOWE UWARUNKOWANIA SKUTECZNOŚCI KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI

Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, stron 615

Kontrowersje i niejasności wyników światowych badań dotyczących roli czynników osobowościowych w skuteczności kary pozbawienia wolności uzasadniają w pełni sensowność i celowość poznawczych inicjatyw doktor Niewiadomskiej. Wiele wskazuje na to, iż również w Polsce warto pokusić się o bardziej nowoczesne podejście do określenia roli, jaką w skutecznym karaniu odgrywają szeroko rozumiane czynniki osobowościowe. Z badań kryminologiczno-psychologicznych dość jasno wynika, iż stanowią one specyficzne tło, kontekst czy nawet przyczynę wszelkich przestępczych zachowań człowieka, wpływając zarówno na charakter popełnionych czynów przestępczych, recydywę czy też skuteczność i efektywność izolacyjnych środków karnych. Dodatkowym argumentem może być tu także burzliwa historia polskiej penitencjarystyki ostatnich kilkudziesięciu lat, jej wzloty i upadki. Wiele wskazuje na to, iż nadszedł czas pewnej stabilizacji, sprzyjającej kompleksowemu rozwiązywaniu problemów związanych z tworzeniem bardziej skutecznych społecznie zasad zarówno w zakresie polityki kryminalnej, jak i modelowania rozwiązań w obszarze materialnego prawa karnego. Chodzi przy tym przede wszystkim o zwiększenie ich skuteczności i efektywność. Należy w tym miejscu przypomnieć, iż przestępstwo jest kategorią prawną i nie przekłada się wprost na pojęcia i mechanizmy psychologiczne czy psychopatologiczne. Podobny charakter mają wszelkie procedury prawne. Z drugiej strony nauka o przestępstwie to nauka o zachowaniu człowieka, a więc o zjawiskach opisywalnych w języku i kategoriach psychologicznych. Tworząc nowe instytucje i zasady prawne, nie można więc nie uwzględniać podstawowych praw psychologicznych. Istnieje bowiem realne niebezpieczeństwo, iż w przypadku ich nieuwzględnienia prawo nie będzie w stanie skutecznie pełnić swoich podstawowych społecznych i regulacyjnych funkcji.

Autorka recenzowanej książki zdołała przezwyciężyć, w sposób co najmniej satysfakcjonujący, większość trudności i pułapek metodologicznych, których nie uniknie się podejmując interdyscyplinarny temat badawczy na styku prawa i psychologii. Wykazała się przy tym doskonałą znajomością szerokiej literatury przedmiotu, umiejętnie ją uporządkowała, poddając ją krytycznej analizie i częstym, wnikliwym odautorskim komentarzom.

Rozprawa jest opracowaniem bardzo (może zbyt) obszernym (615 stron), przekraczającym standardy odnoszące się do rozpraw habilitacyjnych, napisanym poprawnym językiem z dużą dbałością o jasność wyводу, a liczne tabelki i ryciny ułatwiają percepcję tekstu.

Zgodnie z obowiązującymi zasadami rozprawa składa się z dwóch wyraźnie wyodrębnionych części. Część teoretyczna rozprawy, stanowiąca podstawy konstrukcji modelu własnych badań, obejmuje kolejno przegląd teoretycznych poglądów i koncepcji dotyczących kary pozbawienia wolności w polskim systemie penalnym (rozdział I), polityki kryminalnej (rozdział II), zadań psychologa w systemie penitencjarnym (rozdział III) oraz pozytywnych efektów kary pozbawienia wolności (rozdział IV).

---

* Doktor Iwona Niewiadomska jest psychologiem i prawnikiem od lat związanym z Wydziałem Nauk Społecznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, a recenzowana książka jest jej rozprawą habilitacyjną.

Omawiana teoretyczna część pracy stanowi dobre uzasadnienie teoretyczne i empiryczne przyjętego przez autorkę modelu badawczego, najogólniejszych celów badawczych, metod i sposobów ich realizowania. Wynika to w dużej mierze z faktu, iż autorka dokonała bardzo starannego i krytycznego przeglądu piśmiennictwa przedmiotu, sięgając do ważniejszych publikacji polskich i obcojęzycznych – imponująca bibliografia pracy obejmuje ponad 900 pozycji. Na jednoznacznie pozytywną ocenę zasługuje także swoboda, z jaką autorka poradziła sobie z interdyscyplinarnym charakterem cytowanej literatury. Potwierdza to jej wysokie kompetencje merytoryczne i badawcze, wynikające w dużej mierze z faktu ukończenia studiów prawniczych. Trudno w związku z tym wymagać, by część teoretyczna rozprawy została przedstawiona w sposób bardziej syntetyczny czy mniej szczegółowy. Wystarczający jest także odautorski komentarz do referowanych poglądów i przedstawionych badań. Jest on zazwyczaj ważny dla zrozumienia podstaw teoretycznego modelu własnych badań. W przypadku recenzowanej rozprawy nie jest on na szczęście zbyt skomplikowany, a dodatkowo można go zrekonstruować na podstawie formalnej struktury pracy.

Oceniając ogólnie tę część książki, należy podkreślić, iż mimo swoich rozmiarów przedstawiona została w sposób ciekawy i uporządkowany. Stanowi przy tym wartościowe opracowanie dla psychologów sądowo-penitencjarnych, prawników oraz wszelkich innych specjalistów uczestniczących w procesie wykonywania kary pozbawienia wolności. Szczególne walory poznawcze i praktyczne posiadają w moim przekonaniu te z rozdziałów składających się na teoretyczną część rozprawy, które omawiają rolę i zadania psychologa w systemie penitencjarnym oraz pozytywne efekty kary pozbawienia wolności. Rozważania autorki dotyczące diagnostyki penitencjarnej, oddziaływań resocjalizacyjnych i terapeutycznych, potrzeby integrowania oddziaływań penitencjarnych i postpenitencjarnych, wskaźników skuteczności sankcji izolacyjnych czy też instytucjonalnych, społecznych i podmiotowych determinant skuteczności sankcji izolacyjnych stanowią bezcenne opracowanie dla wszystkich podejmujących najbardziej nawet złożone i zróżnicowane zadania penitencjarne, uzasadniają przy tym dodatkowo sensowność interdyscyplinarnego podejścia do omawianej problematyki.

Najogólniej można także stwierdzić, iż przyjęte przez autorkę założenia, cele pracy i hipotezy sformułowane zostały jasno, w sposób nie budzący wątpliwości. Podkreślić w tym miejscu należy staranność i metodologiczną poprawność autorki w przedstawianiu poszczególnych etapów i faz postępowania badawczego, od rozbudowanego, dobrze uzasadnionego teoretycznie modelu badań, poprzez uszczegółowione hipotezy, opis zmiennych, aż do ich starannej operacjonalizacji.

Część empiryczna pracy prezentuje badania własne autorki, uzyskane wyniki oraz ostateczne wnioski będące efektem podjętych i przeprowadzonych badań. W kolejnych rozdziałach rozprawy przedstawiono problemy metodologiczne oraz uzasadnienie planowanych i przeprowadzonych badań, charakterystykę badanych grup, sposób statystycznego opracowania wyników, a także kryteria wyodrębnienia poszczególnych podgrup badawczych uwzględniające potencjał poprawczy i kryteria zmiennych kontrolowanych (rozdział V).

Przyjęte przez autorkę podstawowe cele rozprawy sprowadzają się do próby odpowiedzi na trzy główne pytania problemowe: 1. Jaki wpływ na skuteczność kary pozbawienia wolności mają zmienne o charakterze wrodzonym? 2. Jakie jest znaczenie zmiennych osobowościowych wynikających ze wzmocnień społecznych dla efektywności środków izolacyjnych? 3. Jaki wpływ na skuteczność izolacji przestępców mają zmienne osobowościowe kierujące aktywnością intencjonalną? Powyższe pytania badawcze stanowiły podstawę do sformułowania 12 szczegółowych hipotez badawczych. Do weryfikacji hipotez zastosowano model badawczy, który zdaniem autorki pozwalał na ustalenie

związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy zasobami podmiotowymi a efektywnością kary pozbawienia wolności. Podmiotowe determinanty skuteczności sankcji izolacyjnych uzyskano poprzez analizę zależności pomiędzy wyodrębnionymi wymiarami osobowości a poziomem przystosowania przestępców w płaszczyznach uwzględniających miejsce ich pobytu (zakład penitencjarny lub przebywanie „na wolności”), powrotność do przestępstwa (recydywa lub jej brak) oraz rodzaj popełnionego przestępstwa (czyny agresywne i nie-agresywne). Za predyktory skuteczności kary pozbawienia wolności uznano takie wymiary osobowości, które determinują potencjał przystosowawczy osób karanych niezależnie od miejsca ich pobytu, ilości sankcji izolacyjnych oraz rodzaju popełnionego przestępstwa. Operacjonalizując zmienne zależne, zastosowano szeroką baterię testów psychologicznych, takich jak Inwentarz Osobowości NEO FFI, Kwestionariusz Oceny Wsparcia Społecznego I. Niewiadomskiej, Interdyscyplinarne Skale Przymiotnikowe IAS-R J. Wigginsa oraz kwestionariusze: do Badania Kryzysu w Wartościowaniu (KKW) P. Olesia, Oceny Własnego Życia I. Niewiadomskiej, Radzenia Sobie ze Stresem (CISS), MAP J. Marsdena, Orientacji Życiowej SOC-29 A. Antonowsky’ego.

Weryfikacja hipotez odbywała się na podstawie wyników badań 296 mężczyzn, którzy zostali wyselekcjonowani do badań ze względu na ich miejsce pobytu, ilość odbywanych kar izolacyjnych i rodzaj popełnionego przestępstwa.

W kolejnych rozdziałach pracy zostały zaprezentowane wyniki analizy empirycznej. I tak w VI rozdziale znajdują się wyniki dotyczące predyktorów poprawy moralnej. Determinanty potencjału poprawczego u przestępców jednokrotnie karanych i recydywistów zawiera rozdział VII. W rozdziale VIII przedstawiono natomiast czynniki warunkujące możliwości przystosowawcze u sprawców agresywnych i nieagresywnych. Bardziej ogólne podsumowanie rozważań dotyczących podmiotowych uwarunkowań sankcji izolacyjnych zawiera rozdział IX, omawiający analizę wymiarów osobowościowych, które determinują potencjał poprawy moralnej bez względu na miejsce pobytu osób karanych, ich recydywę i typ przestępczości. W ten właśnie sposób wyodrębniono osobowościowe predyktory skuteczności kary pozbawienia wolności.

Powracając na chwilę do konstrukcji samego metamodelu pracy, użytych narzędzi badawczych, operacjonalizacji zmiennych i zastosowanych procedur statystycznej analizy wyników, należy poruszyć dwie ważne kwestie. Pierwsza z nich dotyczy eksploracyjnego czy też eksplanacyjnego charakteru stwierdzanych w badaniach zależności i prawidłowości. Autorka pracy pisze konsekwentnie o przyczynowo-skutkowym charakterze stwierdzanych związków i zależności, przesądzając tym samym o możliwości traktowania zmiennych osobowościowych jako uwarunkowania (a więc przyczyny) skuteczności kary pozbawienia wolności. Jednym z podstawowych problemów metodologicznych współczesnej psychologii są trudności w udowadnianiu takiego właśnie charakteru badanych zależności. Z tego powodu mówi się często o eksploracyjnym charakterze badań psychologicznych, używając przy tym mniej jednoznacznych, a za to bardziej ostrożnych sformułowań, takich jak kontekstualny czy też korelacyjny charakter zmiennych (np. osobowościowe korelaty). Kolejna uwaga dotyczy traktowania wymiarów osobowościowych opisywanych przez test NEO-FFI jako cechy wrodzonej. Jest prawdą, iż pozostają one w bezpośrednim związku z pewnymi funkcjonalnymi i strukturalnymi właściwościami ośrodkowego układu nerwowego, mają więc swoje ewidentne biologiczne podłoże czy ograniczenia. Z drugiej strony kształtują się w toku złożonego procesu rozwojowego, który zawsze odnosi się do interakcji pomiędzy predyspozycjami biologicznymi a życiowym doświadczeniem człowieka. Obie powyższe uwagi mają charakter polemiczny, nie zaś krytyczny. Nie podważają także, w najmniejszym stopniu, wagi, znaczenia i wartości całego przedsięwzięcia badawczego, jest ono bowiem wyjątkowo rzetelne, poprawne i spójne metodologicznie.

Kontynuując ocenę pracy, należy zaznaczyć, iż zastosowana przez autorkę metodologia oraz procedura statystyczna badanych zmiennych są poprawne i przeprowadzone w sposób odpowiadający standardom współczesnej psychologii. Wysoko ocenić należy także przyjęte przez autorkę procedury opracowania danych i ich statystycznej analizy. Są one czytelne i adekwatnie dobrane do charakteru badanych zmiennych. Spójność organizacji i metodyki badań stanowi zazwyczaj dla badacza istotny problem. Autorka recenzowanej rozprawy poradziła sobie z nim wystarczająco dobrze.

Podjęmując próbę oceny całokształtu rozprawy, należy stwierdzić, iż została ona zaplanowana i przeprowadzona prawidłowo pod względem standardów badawczych. Uzyskane wyniki poszerzają znacznie wiedzę o psychologicznych uwarunkowaniach skutecznego posługiwania się karą pozbawienia wolności, sprzyjają bardziej racjonalnemu i skutecznemu jej stosowaniu. Dotyczą one zarówno opiniowania i diagnozowania sądowo-psychologicznego, profilaktyki, prewencji, jak i społecznej polityki kryminalnej. Istnieje także możliwość wykorzystania wyników badań w programach resocjalizacyjnych i terapeutycznych oraz opiece postpenitencjarnej poprzez jaśniejsze formułowanie zasad udzielania pomocy, wsparcia i wymagań wobec przestępców opuszczających zakłady karne.

Książka posiada trudne do przecenienia walory poznawcze i praktyczne (bardzo ciekawy podrozdział omawiający szerokie implikacje praktyczne wynikające z przeprowadzonych badań). Rozprawa może stanowić także inspirację do planowania dalszych badań nad znaczeniem, jakie w penitencjarystyce odgrywać winny badania psychologiczne. Stanowi również podstawę do dalszych empirycznych i teoretycznych prac badawczych nad istotą kary pozbawienia wolności, jej społecznymi funkcjami czy sensem.

Nie ma wątpliwości, iż wielu praktyków psychologów sądowo-penitencjarnych z wielkim zainteresowaniem i satysfakcją sięgać będzie do opracowania Pani Niewiadomskiej. Znajdą tam bowiem kompendium wiedzy na temat diagnostyczno-terapeutycznych czy też resocjalizacyjnych zadań psychologii penitencjarnej oraz jej nie zawsze wykorzystanych praktycznych możliwości.

Podsumowując dotychczasowe uwagi, należy stwierdzić, iż książka Iwony Niewiadomskiej pt. „Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności” zasługuje na jednoznacznie pozytywną, wysoką ocenę, jest bowiem wyrazem własnego i oryginalnego podejścia autorki do problemu osobowościowych uwarunkowań skuteczności kary pozbawienia wolności, znaczącym wkładem do postępu badań w tej dziedzinie i stanowi ważny krok w procesie szerszego uwzględnienia we współczesnej penitencjarystyce dorobku psychologii klinicznej. Stwarza również sprzyjające warunki do promowania interdyscyplinarnego podejścia do kwestii związanych z orzekaniem i wykonywaniem kary pozbawienia wolności.

Józef Krzysztof Gierowski